

**SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM TEXNOLOGIYASINING 10-11-SINF
O‘QUVCHILARINING INGLIZ TILI LEKSIK KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI**

<https://doi.org/10.70728/qdpi.v08.i01.053>

Xabibullaeva Guljaxon Kengesbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti

*13.00.02 - Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
ixtisosligi tayanch doktranti*

Annotatsiya. Maqolada 10–11-sinf qoraqalpoq guruhlarida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishda kommunikativ-kognitiv va shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda leksik birliklarni kontekst asosida tushunish, mental leksikani shakllantirish va o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtirish usullari ko‘rib chiqiladi. Pedagogik o‘yinlar, muammoli ma‘ruzalar, case-study va miya hujumi kabi faol o‘qitish metodlari o‘quvchilarning kognitiv va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi, ona tili interferensiyasini kamaytiradi va leksik birliklarning uzoq muddatli xotiraga o‘tishini ta‘minlaydi. Shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olib, leksik materialni mustaqil kashf etish, ma‘no yaratish va real muloqotda qo‘llashga yo‘naltiradi. Natijada, ingliz tilida leksik kompetensiya chuqur, barqaror va erkin rivojlanadi.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, leksik kompetensiya, kommunikativ-kognitiv yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, pedagogik o‘yinlar, muammoli ma‘ruza, case-study, miya hujumi, mental leksika, leksik interferensiya.

Аннотация. В статье анализируется эффективность коммуникативно-когнитивных и личностно-ориентированных образовательных технологий в развитии лексической компетенции по английскому языку в каракалпакских группах 10-11 классов. В исследовании рассматриваются методы понимания лексических единиц на основе контекста, формирования ментального лексикона и активизации творческой деятельности учащихся. Такие активные методы обучения, как педагогические игры, проблемные лекции, кейс-стади и мозговой штурм, расширяют когнитивные и коммуникативные возможности учащихся, уменьшают интерференцию родного языка и обеспечивают переход лексических единиц в долговременную память. Кроме того, личностно-ориентированный подход, учитывая индивидуальные особенности учащегося, направлен на самостоятельное открытие лексического материала, создание

смысла и применение его в реальном общении. В результате лексическая компетенция в английском языке развивается глубоко, устойчиво и свободно.

Ключевые слова: английский язык, лексическая компетенция, коммуникативно-когнитивный подход, личностно-ориентированное обучение, педагогические игры, проблемная лекция, кейс-стади, мозговой штурм, ментальный лексикон, лексическая интерференция.

Annotation. The article analyzes the effectiveness of communicative-cognitive and learner-centered educational technologies in developing English lexical competence among 10th-11th grade Karakalpak groups. The study examines methods for understanding lexical units based on context, forming mental lexicon, and activating students' creative activity. Active learning methods such as educational games, problem-based lectures, case studies, and brainstorming expand students' cognitive and communicative capabilities, reduce native language interference, and ensure the transfer of lexical units to long-term memory. Additionally, the learner-centered approach, taking into account individual characteristics, guides students towards independently discovering lexical material, creating meaning, and applying it in real communication. As a result, lexical competence in English develops deeply, sustainably, and fluently.

Key words: English language, lexical competence, communicative-cognitive approach, learner-centered education, educational games, problem-based lecture, case study, brainstorming, mental lexicon, lexical interference.

KIRISH. Kommunikativ komponentning mohiyati psixologik va funksional jihatdan asosiy munosabatga yaqin sun'iy nutq muhitini yaratishdan iborat bo'lib, bu muhit munosabatning barcha asosiy funksiyalari - bilish, qadrlash-yo'naltirish, boshqarish va ta'sir o'tkazish funksiyalarining yuzaga chiqishini ta'minlaydi.

O'qitish til materiallarining afzalligi va ma'no ustuvorligi tamoyili asosida amalga oshiriladi: o'quvchilar har bir alohida leksik birlikning ma'nosini to'liq tushunishi shart emas, lekin ular kontekstdan o'zlariga kerakli kommunikativ ahamiyatga ega ma'lumotni ajratib olish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur.

Kognitiv komponent esa nutqni hosil qilish va qabul qilish jarayonlarida inson ongining roliga alohida e'tibor beradi. Kognitiv lingvistika nuqtayi nazarlariga ko'ra, til mustaqil qoidalar tizimi emas, balki til egasining bilim va tajribasining konseptual tashkil etilishining ko'zgusidir [1; 27]. Shu sababli, chet til leksik tizimini o'zlashtirish mental leksikonning shakllanishi va qayta tuzilishi sifatida qaralib, u tushunish, kategoriyalashtirish, konseptuallashtirish, saqlash va aktuallashtirish bosqichlarini o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Kommunikativ-kognitiv texnologiyalar-ning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

1. Konseptual-semantik klasterlash va leksik birliklarni mental leksikonda tashkil etish;

2. Obrazli va metaforik assotsiatsiyalarga asoslangan leksik materialni eslab qolish usullari;

3. Mental leksikani vizuallashtirish (mind-mapping, concept-mapping);

4. Muammoli-evristik vazifalar va kognitiv diskurs tahlili;

5. Ona tili va maqsad tili o‘rtasidagi konseptual o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga qaratilgan kontrastli-kognitiv mashqlar.

Bu texnologiyalarning barchasi o‘quvchilarda leksik birliklarni nafaqat yodlash, balki ularni kognitiv tuzilmalarga uzluksiz kiritish va muloqotda erkin foydalanish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. K.S.Maxmuryanning tadqiqotlariga ko‘ra, kognitiv-kommunikativ texnologiyalar quyidagi kategoriyalarga bo‘linadi [2; 11]:

- loyiha faoliyati;

- ta’lim konferensiyasi;

- ijodiy ustaxona;

- kollaj yaratish;

- montaj;

- intellektual xarita;

- keys-metod;

- jadvallar va sxemalar bilan ishlash.

Ushbu texnologiyalarning har biri ingliz tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning mental leksikasini faollashtirish va kontekstda leksik birliklarni semantik tuzilmalar bilan bog‘lash orqali leksik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasi qoraqalpoq sinflaridagi 10-11-sinf o‘quvchilari uchun bu usullar ona tili interferensiyasini kamaytirish va kognitiv moslashuvni ta’minlash orqali samarali amal qiladi. Masalan, loyiha ishi orqali o‘quvchilar ingliz tilidagi leksik birliklarni amaliy ishlarda qo‘llab, ularning konseptual bog‘lanishlarini chuqurroq anglaydilar. Natijada o‘quvchi chet tilini o‘rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. O‘qitish jarayoni haqiqiy muloqot modellaridan va chet tili muloqotining real xususiyatlaridan iborat bo‘ladi, chunki faqat til tizimi bilan egalik qilish (grammatika va leksika bo‘yicha bilimlar) o‘zaro madaniy muloqot sharoitida chet tildan foydalanishni muammoli qilib qo‘yadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasi o‘quvchining individual shaxs sifatidagi o‘ziga xosligini, uning kognitiv va kommunikativ imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berishga yo‘naltirilganligini, yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishga ochiqqligini hamda turli muloqot vaziyatlarida mas’uliyatli va maqsadga muvofiq qaror qabul qila olish qobiliyatini asosiy maqsad qilib qo‘yadi.

An’anaviy o‘qitish texnologiyalarida leksik material va grammatik qoidalar asosan tayyor, qat’iy shaklda berilib, o‘quvchi passiv qabul qiluvchi sifatida qaralsa, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda leksik kompetensiyani rivojlantirish markazida o‘quvchining o‘zi yotadi. Bu yerda o‘quvchi leksik birliklarni nafaqat yodlovchi, balki ularni shaxsiy tajribasi,

kognitiv jarayonlari va real muloqot ehtiyojlari orqali o‘zlashtiruvchi faol subyektga aylanadi.

Agar an’anaviy didaktikada o‘qitishning asosiy mexanizmi o‘qituvchi tomonidan "tushuntirib berish" bo‘lsa, kommunikativ-kognitiv munosabatga asoslangan shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyada o‘quvchi bilan o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro tushunish, leksik birliklarning ma’no hosil qilishdagi ishtiroki va ularning shaxsiy kognitiv xaritasiga moslashuvi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan o‘quvchilar uchun uch tilli muhit (qoraqalpoq-o‘zbek-rus) va ingliz tili o‘rtasidagi leksik interferensiyani yengishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchining individual kognitiv usuli va mavjud leksik bazasidan kelib chiqqan holda leksik materialni "ichkariga kiritish" imkonini beradi.

Shunday qilib, 10-11-sinf o‘quvchilarining ingliz tili leksik kompetensiyasini kommunikativ-kognitiv yondashuv asosida rivojlantirishda shaxsga yo‘naltirilgan texnologiya o‘quvchining o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlari, mavjud bilim darajasi va munosabat ehtiyojlarini markazga qo‘yish orqali leksik birliklarni nafaqat yodlash, balki ma’no yaratish va amalda qo‘llash darajasiga yetkazadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasining markaziy g‘oyasi "tushuntirish"dan "tushunishga," o‘qituvchi monologida "ikki tomonlama aloqaga," ijtimoiy kuzatuvdan "rivojlanishga," boshqaruvdan "o‘zini o‘zi boshqarishga" o‘tishdan iborat. O‘qituvchi uchun eng muhim vazifa endi nafaqat fan bilimlarini yetkazish, balki o‘quvchilar bilan samimiy muloqot o‘rnatish, o‘zaro tushunish muhitini yaratish va ularning ijodiy faoliyatiga ochiqqligini ta’minlashdir.

Shu sababli shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda bola mavjudligining asosiy shakli ijodkorlik va izlanuvchanlikdir. Biroq 10-11-sinf o‘quvchilari, xususan, qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan o‘quvchilar, mustaqil ravishda leksik muammolarni hal qilish va yangi leksik birliklarni ijodiy qo‘llash uchun yetarli darajada intellektual, ruhiy va lingvistik tayyorgarlikka ega emas. Shuning uchun ularga o‘qituvchining doimiy, lekin nazorat qiluvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik yordami zarur bo‘ladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarda asosiy e’tibor har bir o‘quvchining individual xususiyatlariga mos keladigan o‘qitish usullari va vositalarini topishga qaratiladi. Bu jarayonda quyidagilar amalga oshiriladi:

- o‘quvchilarning leksik va kognitiv tayyorgarligini aniqlash maqsadida psixodiagnostik metodlar (leksik testlar, assotsiativ xaritalar, kognitiv metod so‘rovnomalar) qo‘llaniladi;

- o‘quvchilar faoliyatining tashkil etilishi va ularga munosabati tubdan o‘zgaradi - ular nafaqat qabul qiluvchi, balki leksik materialni o‘zlari kashf etuvchi va yaratuvchi subyektga aylanadi;

- leksik kompetensiyani rivojlantirishda turli zamonaviy vositalar (interaktiv platformalar, korpusli o‘qitish dasturlari, vizual-semantik xaritalar, mobil ilovalar) faol qo‘llaniladi;

- ta'lim mazmuni muntazam ravishda o'quvchining individual leksik ehtiyojlari, mavjud interferensiya darajasi va kognitiv imkoniyatlariga qarab korreksiya lab boriladi.

Natijada qoraqalpoq sinflarida ingliz tilining leksik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni o'quvchining shaxsiy kognitiv va kommunikativ ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda individuallashtiriladi va nafaqat yodlash, balki leksik birliklarni mustaqil kashf etish, ma'no yaratish va real muloqotda ijodiy qo'llash darajasiga ko'tariladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining eng muhim xususiyati shundaki, ular shaxs xususiyatlarining shakllanishi va rivojlanishini hech qanday tashqi "buyurtma"ga emas, balki o'quvchining tabiiy qobiliyatlari va individual xususiyatlariga muvofiq tarzda yo'naltiradi. Ta'lim mazmuni bu yerda faqat bilimlar yig'indisi emas, balki o'quvchi shaxsining shakllanishi va rivojlanishi sodir bo'ladigan muhit vazifasini bajaradi.

Bu ta'limotga gumanistik yo'nalish xos bo'lib, u insonga qaraydi, gumanistik me'yorlar va ideallarga asoslanadi. Ayniqsa, qoraqalpoq tilida ta'lim olayotgan 10-11-sinf o'quvchilari uchun ingliz tilining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda bu xususiyat juda muhim:

- leksik material o'quvchining tabiiy kognitiv uslubiga (vizual, audial, kinestetik), ona tili va ikkinchi til leksikasi bilan bog'liq tajribasiga moslashtiriladi;
- o'quvchi leksik birliklarni "majburiy yodlash" emas, balki o'zining tabiiy qobiliyati orqali mustaqil kashf etish va shaxsiy ma'no bilan boyitish imkoniyatiga ega bo'ladi;
- gumanistik muhitda o'quvchi xato qilishdan qo'rqmaydi, chunki leksik interferensiya va kognitiv qiyinchiliklar "xato" emas, balki individual rivojlanish yo'li sifatida qabul qilinadi.

Shunday qilib, kommunikatsiya-kognitiv yondashuv asosidagi shaxsga yo'naltirilgan texnologiya leksik kompetensiyani rivojlantirishni o'quvchining tabiiy qobiliyatlari va gumanistik qadriyatlariga mos ravishda individuallashtirish imkonini beradi va bu jarayonni nafaqat bilimni o'zlashtirish, balki shaxs sifatidagi har tomonlama rivojlanishga aylantiradi.

O'yin faoliyati o'quvchilarning jamoaviy tajribani o'zlashtirishga qaratilgan vaziyatlarda rivojlanadigan va shu bilan birga o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini shakllantiradigan va takomillashtiriladigan faoliyat turini S.A.Shmakov quyidagicha hisoblaydi:

- faqat o'quvchining ixtiyoriy ravishda, faoliyat jarayonining o'zidan zavq olish maqsadida amalga oshiriladigan mustaqil rivojlantiruvchi faoliyat (protseduraviy zavq);
- improvizatsiyaga asoslangan, yuqori darajada faol va ijodiy faoliyat ("ijodiy maydon");
- qizg'in raqobat, kuchli emotsional ko'tarinkilik va vaziyatlarning keskinligi bilan ajralib turadi;
- o'yin mazmuni va uning rivojlanish ketma-ketligini aks ettiruvchi bevosita yoki bilvosita qoidalarining mavjudligi [3; 242-b. Bizning fikrimizcha, o'yin texnologiyalari 10-

11-sinf qoraqalpoq sinflarida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi, chunki:

1. O‘yin leksik birliklarni yodlashni majburiy jarayondan ixtiyoriy va mazmunli faoliyatga aylantiradi - o‘quvchi yangi so‘zlarni faqat "o‘rganaman" deb emas, balki o‘yin vaziyatida g‘alabaga erishish yoki jamoa maqsadiga erishish uchun zarur bo‘lgani uchun o‘zlashtiradi.

2. Improvizatsiya va ijodkorlik o‘quvchining kognitiv faoliyatini kuchaytiradi: u leksik birliklarni tayyor kontekstda emas, balki o‘zi yaratayotgan muloqot vaziyatida qo‘llaydi, bu esa leksik materialning uzoq muddatli xotiraga o‘tishini ta‘minlaydi.

3. Raqobat va emotsional ko‘tarinkilik leksik interferensiya (qoraqalpoq-ingliz, o‘zbek-ingliz) bilan bog‘liq stressni pasaytiradi, xatoni "jazo" emas, o‘yinning tabiiy qismi sifatida qabul qilishga imkoniyat beradi.

4. O‘yin qoidalari leksik birliklarning ma‘no, shakl va qo‘llanilishini kognitiv "xarita"ga joylashtirishga majburlaydi - bu kommunikativ-kognitiv munosabatning asosiy mexanizmi (*noticing* → *hypothesis testing* → *restructuring*) amalga oshirilishini tabiiy yo‘l bilan ta‘minlaydi.

Shunday qilib, qoraqalpoq tilida ta‘lim olayotgan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan leksik o‘yinlar (masalan, *“Lexical Escape Room”*, *“Collocation Battles”*, *“Semantic Map Quest”*, *“Word Auction”* va boshqalar) leksik kompetensiyaning retseptiv va produktiv ko‘nikmalarini bir vaqtning o‘zida, yuqori motivatsiya va kognitiv faollik sharoitida rivojlantirish imkonini beradi.

Pedagogik o‘yinlar o‘quv jarayonini tashkil etishning keng ko‘lamli metod va usullar guruhini tashkil etadi. Ularning umumiy o‘yin faoliyatidan asosiy farqi shundaki, pedagogik o‘yinda ta‘lim maqsadi aniq va ravshan belgilanadi, unga muvofiq pedagogik natija oldindan ko‘zda tutiladi, bu natija aniq ko‘rsatib beriladi va o‘quv-bilish yo‘nalishiga ega bo‘ladi.

Yaqin o‘tmishgacha O‘zbekiston umumta‘lim maktablari o‘quv dasturida o‘yin elementlaridan foydalanish juda cheklangan edi. Hozirgi vaqtda esa o‘quv jarayonini jadallashtirish va intensivlashtirish maqsadida pedagoglar leksik materialni o‘zlashtirishda o‘yin faoliyatiga keng murojaat qilmoqdalar. Ayniqsa, 10-11-sinf qoraqalpoq guruhlarida ingliz tilining leksik kompetensiyasini kommunikativ-kognitiv yondashuv asosida rivojlantirishda o‘yin quyidagi shakllarda qo‘llaniladi:

1. Mustaqil pedagogik texnologiya sifatida - mavzu yoki bo‘lim doirasida yangi leksik birliklarni o‘zlashtirishda (masalan, *“Lexical Discovery Games”*, *“Collocational Challenges”*);

2. Kengroq texnologiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida - kommunikativ-kognitiv mashqlar tizimiga integratsiya qilingan holda;

3. Alohida dars yoki darsning muayyan bosqichi sifatida - kirish, yangi leksik materialni tushuntirish, mustahkamlash, mashq yoki nazorat qismida;

4. Sinfdan tashqari ish texnologiyasi sifatida – *“Lexical Quest”*, *“English Debate Club”* kabi jamoaviy ijodiy tadbirlarda.

Qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan o‘quvchilarda uch tilli leksik interferensiyaning yengish, yangi leksik birliklarni kognitiv "xarita"ga joylashtirish va ularni real muloqotda ijodiy qo‘llashda pedagogik o‘yinlar motivatsiyani oshirish, emotsional stressni kamaytirish va leksik materialni uzoq muddatli xotirada saqlashning eng samarali vositasiga aylanadi.

Shunday qilib, kommunikativ-kognitiv yondashuv doirasida ishlab chiqilgan pedagogik o‘yinlar leksik kompetensiyaning barcha komponentlarini (retseptiv, produktiv, sotsiolingvistik, pragmatik) bir vaqtning o‘zida va o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlantirish imkonini beradi.

O‘yin texnologiyasining o‘quv jarayonidagi roli va o‘rni to‘liq o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va maqsadga yo‘naltirilgan tanloviga bog‘liq. O‘yin muhiti esa uning o‘ziga xosligini belgilaydi: predmetli yoki predmetsiz, stol ustida, xona ichida, ko‘cha, maydoncha, kompyuter yoki transport vositalari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

10-11-sinf o‘quvchilari (jumladan, qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan guruhlar) uchun eng samarali bo‘lgan o‘yinlar quyidagi xususiyatlarga ega:

- jamoada o‘zini ko‘rsatish va o‘zini o‘zi tasdiqlashga yo‘naltirilganligi;
- yumor, rozigrish va ijodiy improvizatsiyaga asoslanish;
- nutq faoliyatining faollashuviga yo‘naltirilganligi.

Leksik kompetensiyaning rivojlantirishda o‘qituvchilar ko‘pincha tadbirkorlik o‘yinlaridan foydalanadilar, chunki ular murakkab vazifalarni (masalan, leksik birliklarni kontekstda qo‘llash, semantik maydonlarni tuzish, frazeologik va kolokativ aloqalarni o‘zlashtirish) kompleks yechish imkonini beradi. O‘yin orqali o‘quvchilar yangi leksik materialni o‘zlashtiradi, ilgari o‘tilganlarni mustahkamlaydi, ijodiy qobiliyatlarini ochadi va umumiy o‘quv ko‘nikmalarini (tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik) shakllantiradi. Bu esa o‘quv jarayoniga ko‘pqirralik va rang-baranglik baxsh etadi.

Qoraqalpoq sinflarida ingliz tili darslarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan asosiy ishchan o‘yin turlari quyidagicha:

- imitatsion o‘yinlar (masalan, “International Conference”, “English-Speaking Country Immigration Office”);
- operatsion o‘yinlar (“Lexical Stock Market”, “Word Chain Factory”);
- rolly o‘yinlar (“Job Interview”, “Tourist Agency Negotiation”, “Court Trial in English”);
- tadbirkorlik teatri (“Mini-series Scriptwriting”, “Advertisement Pitch”);
- psixo- va sotsiodramalar (leksik interferensiya bilan bog‘liq ichki qarama-qarshilikni yengish uchun “Language Personality Conflict Resolution”).

Bu o‘yinlar kommunikativ-kognitiv munosabat tamoyillariga to‘liq mos kelib, leksik birliklarning ma’nosini o‘quvchining shaxsiy tajribasi va kognitiv tuzilishiga bog‘lagan holda o‘zlashtirishni ta’minlaydi, shu bilan birga qoraqalpoq tilidagi ona tilining interferensiya yengishda emotsional-motivatsion to‘siqlarni bartaraf etadi.

Tadqiqotchi B.G.Matyunin ilmiy-uslubiy o‘yinlarni quyidagicha ta’riflaydi:

Imitatsion o‘yinlar. Bunday darslarda muayyan korxona yoki uning bo‘limi faoliyati imitatsiya qilinadi. Imitatsion o‘yin ssenariysida voqealar syujeti bilan birga imitatsiya qilinayotgan jarayonlar va obyektlarning tuzilishi hamda vazifasi ham tasvirlanadi.

Operatsion o‘yinlar - ma’lum maxsus operatsiyalarni bajarishni takomillashtirishga yordam beradi, bu o‘yin odatda real sharoitlarga o‘xshatilgan muhitda o‘tkaziladi.

Rolli o‘yinlar - ma’lum shaxsning xulq-atvor taktikasi, harakatlari, funktsiya va majburiyatlarini mashq qilishga mo‘ljallangan.

“Tadbirkorlik teatri” - bu o‘yinda ma’lum bir vaziyat va undagi inson xatti-harakati sahnalashtiriladi.

Psixodrama va sotsiodrama – “rolli o‘yin” va “tadbirkorlik teatri”ga o‘xshash bo‘lib, ijtimoiy-psixologik teatr sifatida taqdim etiladi, unda vaziyatni tushunish va boshqa odamning holatini baholash kabi ko‘nikmalar chiniqtiriladi.

Faol o‘qitish metodlarining asosiy maqsadi beriladigan ma’lumot hajmini oshirish yoki nazorat choralari ko‘paytirish emas, balki o‘quvchining intellektual, shaxsiy va ijtimoiy faolligini hisobga olgan holda mazmun bilan to‘liq, tushunib o‘zlashtiriladigan o‘quv jarayoni uchun didaktik va psixologik sharoit yaratishdan iborat.

Qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan o‘quvchilar nuqtai nazaridan bu usulning ahamiyati quyidagicha:

- leksik birliklar endi “majburiy yodlanadigan ro‘yxat” emas, balki o‘quvchining shaxsiy tajribasi, mavjud kognitiv sxemalari va kommunikatsiya talablari bilan uzviy bog‘langan ma’no yaratuvchi materialga aylanadi;

- ona tili va ikkinchi til leksikasi bilan bog‘liq interferensiya "xato" sifatida emas, balki faol o‘quvchi tomonidan mustaqil tahlil qilinadigan va hal qilinadigan kognitiv vazifa sifatida qabul qilinadi;

- o‘quvchining ichki motivatsiyasi va o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati ortishi tufayli leksik material uzoq muddatli xotiraga o‘tadi, chunki u faqat “o‘qituvchi aytgani uchun” emas, balki o‘quvchining o‘zi o‘ylab topgan va mazmun bilan boyitgan bilim sifatida o‘zlashtiriladi.

Shunday qilib, faol o‘qitish metodlari kommunikativ-kognitiv munosabatning markazida turadigan “ma’no yaratish” va “shaxsiy kognitiv qayta qurish” tamoyillarini to‘liq amalga oshiradi va qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyaning barqaror va erkin rivojlanishini ta’minlaydi.

Tadqiqotchi Z.X.Botirova chet til o‘qitish metodikasining xususiy tamoyillarini quyidagicha asoslagan:

1. Nutq mazmuni asosida chet til o‘rgatish;
2. Til mashqi va nutq amaliyotining bog‘liqligi;
3. Nutq faoliyati turlarining o‘zaro munosabati;
4. Og‘zaki nutqning rivojlanishi;
5. Chet tilda tabiiy so‘zlashuvga yaqinlashish;

6. Boshlang‘ich bosqichni jadallashtirish [4; 54-b. Bizning fikrimizcha, bu tamoyillar kommunikativ-kognitiv yondashuv asosida 10-11-sinf qoraqalpoq guruhlarida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishning metodik asosini tashkil etadi, chunki ular leksik birliklarni yodlash emas, balki o‘quvchining shaxsiy ma‘no yaratish jarayoni orqali o‘zlashtirishni ta‘minlaydi, ona tili va madaniy interferensiyani yengishga xizmat qiladi va leksik materialni real kommunikatsiya talablariga moslashtiradi.

Tadqiqotchi Sh.T.Butayev: ingliz tilida erkin so‘zlashuvni qurish uchun o‘quvchi yetarli darajada so‘z boyligiga ega bo‘lishi zarurligi barcha mutaxassislar tomonidan e‘tirof etiladi. Bu jarayonda turli lingvistik lug‘atlarning roli beqiyos. Akademik litseylarda lug‘at bilan ishlashning 4 asosiy yo‘nalishi quyidagicha ko‘rsatiladi.

1. So‘z boyligini rivojlantirish - yangi leksik birliklarni o‘zlashtirish va avval ma‘lum bo‘lgan so‘zlarning qo‘shimcha ma‘nolarini ochib berish;

2. So‘z boyligini aniqlash - kontekst orqali, sinonim so‘zlar va antonimlar yordamida ma‘nosini to‘liq aniqlash;

3. So‘z boyligini faollashtirish - passiv lug‘atdan faol lug‘atga imkon qadar ko‘proq birliklarni o‘tkazish maqsadida ularni suhbat, hikoya, asar va muloqotda keng qo‘llash;

4. Adabiy me‘yorga amal qilish - noadabiy shakllardan voz kechish va faqat adabiy me‘yordagi leksik birliklarni shakllantirish. Nazarimizda, qoraqalpoq guruhlarida bu yo‘nalishlarning kommunikativ-kognitiv yondashuvga moslashgan xususiyati quyidagicha hisoblaymiz:

- qoraqalpoq tilidagi kuchli interferensiya sababli o‘quvchilarda ko‘pincha “passiv (nofaol) leksika” juda keng, ammo “aktiv (faol) leksika” cheklangan bo‘ladi. Lug‘at bilan ishlashning 3-yo‘nalishi (passiv → aktiv o‘tish) aynan shu muammoni hal qilishga qaratilgan;

- kontekst va ma‘nodosh/antonimlar orqali ma‘noni aniqlash (2-yo‘nalish) kognitiv semantik xarita tuzishga xizmat qilib, leksik birliklarning uzoq muddatli xotiraga o‘tishini ta‘minlaydi;

- adabiy me‘yor shakllantirish (4-yo‘nalish) qoraqalpoq o‘quvchilarida ko‘p uchraydigan “ruscha-inglizcha kalka” va “o‘zbekcha-qoraqalpoqcha aralashma” tushunchalardan voz kechishga yordam beradi.

Lingvistik lug‘atlar bilan tizimli ishlash qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyaning barcha qatlamlarini (retseptiv, produktiv, pragmatik, sotsiolingvistik) mustahkamlashning eng samarali vositalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

M.M.Novik faol o‘qitish jarayonining bir necha farqli xususiyatlarini ajratib ko‘rsatgan [5; 59]:

1. Majburiy tarzda fikrlashni faollashtirish - o‘quvchining faolligi uning xohishiga bog‘liq emas, balki vaziyatning o‘zi fikrlashni majburlaydi;

2. Uzoq muddatli jalb etish - o‘quvchi butun dars davomida barqaror va uzluksiz faollik holatida bo‘ladi;

3. Mustaqil ijodiy yechim yaratish - bu esa o‘quvchilarning yuqori motivatsiyasi va emotsional ko‘tarinkiligi bilan bog‘liq.

Bu belgilar kommunikativ-kognitiv yondashuv asosida 10-11-sinf qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega:

- majburiy fikrlashning faollashuvi leksik birliklarni “passiv bilish”dan “faol qo‘llash”ga o‘tishni ta’minlaydi: o‘quvchi yangi so‘zni faqat ko‘rib yoki eshitibgina qolmay, uni darhol munosabatda qo‘llashga majbur bo‘ladi;

- uzoq muddatli faollik qoraqalpoq o‘quvchilarida ko‘pincha uchraydigan leksik blokirovka va ona tili interferensiyasini yengishga yordam beradi - chunki fikrlashning barqaror faolligi kognitiv “qayta qurish” (restructuring) jarayonini tezlashtiradi;

- mustaqil ijodiy yechimlar esa leksik birliklarning shaxsiy ma’no bilan boyishiga olib keladi. - o‘quvchi yangi so‘zni o‘zining kognitiv xaritasiga o‘zi joylashtiradi, bu esa uzoq muddatli xotiraga o‘tishning eng samarali yo‘li hisoblanadi.

Muammoli ma’ruza – ma’ruzaning o‘ziga xos turi bo‘lib, unda o‘quvchilarning bilish faoliyati izlanish va tadqiqotchilik faoliyatiga yaqinlashtiriladi. Bu metodning samaradorligi o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faol o‘zaro ta’siri bilan ta’minlanadi.

Lektorning asosiy vazifasi nafaqat ma’lumot yetkazish, balki tinglovchilarni ilmiy bilim taraqqiyotidagi obyektiv ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar bilan tanishtirish hamda ularni hal etish yo‘llariga jalb etishdan iborat. O‘qituvchi bilan hamkorlikda o‘quvchilar o‘z sohasi yoki alohida fanning nazariy yo‘nalishida yangi bilimlarga ega bo‘ladi.

Mavzuga oid ilmiy-metodik ahamiyati (10-11-sinf qoraqalpoq guruhlarida misolida):

- muammoli ma’ruza leksik kompetensiyani rivojlantirishda “noticing” va “hypothesis testing” bosqichlarini tabiiy ravishda faollashtiradi: o‘quvchi yangi leksik birliklarni tayyor holda qabul qilmaydi, balki ularning paydo bo‘lish sababi, kontekstdagi o‘zgarishi va qo‘llanishidagi ziddiyatlarni o‘zi tahlil qilib topadi;

- qoraqalpoq guruhlarida ko‘p uchraydigan leksik interferensiya (masalan, false friends, polysemy, collocation farqlari) aynan muammoli vaziyatlar orqali ochiq tahlil qilinadi va kognitiv qayta qurish (restructuring) yo‘li bilan hal etiladi;

- o‘quvchilarning yuqori darajadagi motivatsiyasi va emotsional jalb etilishi leksik birliklarning uzoq muddatli xotiraga o‘tishini ta’minlaydi, chunki ular "o‘qituvchi aytgani uchun" emas, balki o‘zlari o‘ylab topgan va mustaqil tushungan bilim sifatida o‘zlashtiriladi.

Shunday qilib, muammoli ma’ruza kommunikativ-kognitiv munosabatning asosiy tamoyillariga to‘liq mos kelib, qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan 10-11-sinf o‘quvchilarining leksik kompetensiyasini chuqur, erkin va barqaror rivojlantirishning samarali vositasiga aylanadi.

Faol o‘qitishning asosiy metodlari va ularning 10-11-sinf qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘ziga xos ahamiyati.

1. Aniq holatlarni tahlil qilish (case-study). Bu o‘quvchilarning faol bilish faoliyatini tashkil etishning eng samarali va keng tarqalgan usullaridan biridir. U nostandart hayotiy va ishlab chiqarish vazifalarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O‘quvchi aniq vaziyat

bilan tanishib, unda muammo bor yoki yo‘qligini, muammo nimadan iboratligini va o‘z munosabatini aniqlashi kerak bo‘ladi. Qoraqalpoq guruhlaridagi leksik foydasi: autentik case-study (masalan, “Environmental Problems in the Aral Region”, “Youth Migration Issues”, “Tourism Development in Karakalpakstan”) orqali o‘quvchilar sohaviy leksika, idiomalar, kollokatsiyalar va pragmatik ifodalarni tabiiy kontekstda o‘zlashtiradi, leksik interferensiyani o‘zlari tahlil qilib, kognitiv qayta qurishni amalga oshiradi.

2. Imitatsion mashqlar. O‘qituvchiga oldindan ma’lum (lekin o‘quvchilarga noma’lum) to‘g‘ri yoki optimal yechim mavjud bo‘lgan faol o‘qitish usuli. Bu yerda aniq faoliyat emas, balki muhit (huquqiy, xo‘jalik, ijtimoiy) imitatsiya qilinadi va odamlarning o‘zaro munosabati modellashiriladi.

Qoraqalpoq guruhlaridagi leksik foyda: “Border Customs Simulation”, “Job Interview at an International Company”, “NGO Project Negotiation” kabi mashqlar leksik birliklarning formal/informal registrlarini, politeness strategiyalari va discourse markerlarini yuqori darajada faollashtiradi, shu bilan birga o‘quvchilarda “optimal leksik tanlov” ko‘nikmasini shakllantiradi.

3. Aqliy hujum (breynstorming). Ilmiy va amaliy muammolarni yechish uchun yangi g‘oyalar yaratishning keng tarqalgan usuli. Uning maqsadi - muammoga noan‘anaviy yo‘llarni topish uchun jamoaviy fikrlash faoliyatini tashkil etishdir.

Qoraqalpoq guruhlaridagi leksik foydasi: “How to save the Aral Sea?”, “What would Nukus look like in 2050?”, “English as a tool for local tourism” kabi mavzularda miya hujumi o‘tkazilganda o‘quvchilar yangi leksik birliklarni o‘zlari yaratadi, sinonimlar, antonimlar, word formation va parafrazlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu leksik boylikning eng tez va tabiiy kengayishiga olib keladi.

Yuqoridagi uchta metodda kommunikativ-kognitiv munosabatning “noticing → hypothesis formation → testing → restructuring” zanjirini to‘liq faollashtirib, qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan 10-11-sinf o‘quvchilarida leksik kompetensiyani chuqur, mustaqil va uzoq muddatli rivojlantirishning eng samarali vositalari hisoblanadi.

Miya hujumi metodida darsda qo‘yiladigan muammo nazariy yoki amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi hamda o‘quvchilarda faol qiziqish uyg‘otishi shart. Muammo tanlashdagi umumiy va muhim talab - uning ko‘plab turli yechim variantlariga ega bo‘lishidir [6; 412].

Qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan 10-11-sinf o‘quvchilari uchun bu talablarning leksik rivojlanishga ta’siri quyidagicha ko‘rinadi:

-ahamiyatlilik + shaxsiy qiziqish = yuqori ichki motivatsiya → leksik birliklarning tez va chuqur o‘zlashtirilishi;

-ko‘p variantli yechim = o‘quvchilar sinonimlar, perifrazalar, turli registrlar, kollokatsiya va idiomalarning keng doirasini faol ishga soladi; → leksik boylikning tez kengayishi va faollashuvi;

-muammoning mahalliy-madaniy kontekstga yaqinligi (masalan, “Qoraqalpog‘istonda ekologik turizmni rivojlantirish uchun ingliz tilida qanday materiallar

kerak?”, “Orol fojiasi haqida dunyoga qanday qilib ingliz tilida aytib beramiz?”) ona tili va madaniy interferensiyaning tabiiy ravishda yengishga yordam beradi.

Natijada, V.P.Bespalko ko‘rsatgan talablarga to‘liq amal qilingan bosh miya hujumi darslari qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyaning eng qisqa muddatda va eng yuqori sifatda rivojlanishini ta‘minlaydi.

Muammoli o‘qitish - o‘qituvchi vaqti-vaqti bilan muammoli vaziyatlarni yaratib, o‘quvchilarning o‘quv muammolarini hal qilish faoliyatini tashkil etadigan va bunda ularning mustaqil izlanish faoliyatini ilmiy tayyor xulosalarni o‘zlashtirish bilan optimal muvozanatda ushlab turadigan o‘qitish turi.

Muammoli vaziyat muammoli o‘qitishning asosiy elementi bo‘lib, u orqali o‘quvchilarda fikrlash uyg‘onadi, bilishga bo‘lgan ehtiyoj kuchayadi va fikrlash faollashadi.

Qoraqalpoq tilida ta‘lim olayotgan 10-11-sinf o‘quvchilari misolida muammoli o‘qitishning leksik kompetensiyaga ta‘siri quyidagicha ko‘rinadi:

- muammoli vaziyat (masalan, “Bir xil ma‘noli uch so‘zning qaysi biri bu kontekstda eng ma‘qul?”, “Qoraqalpoqchada bir so‘z bilan ifodalanadigan ma‘noni inglizchada necha xil yo‘l bilan aytish mumkin?”) o‘quvchilarda leksik birliklarning ma‘noviy farqlarini o‘zi ochish zaruratini uyg‘otadi;

- mustaqil izlanish leksik gipotezalarni qurish va tekshirish (hypothesis testing) jarayonini boshlaydi, bu esa kognitiv qayta qurish (restructuring) orqali yangi leksikani uzoq muddatli xotiraga o‘tkazadi;

- ona tili interferensiyasi muammo sifatida qo‘yilganda (masalan, “false friends” yoki “calque” muammosi) o‘quvchilar uni o‘zlari tahlil qilib, mustaqil yechim topadi – bu eng barqaror o‘zlashtirish mexanizmidir.

Shunday qilib, muammoli o‘qitish kommunikativ-kognitiv munosabatning barcha asosiy bosqichlarini (noticing → awareness → intake → integration) tabiiy ravishda faollashtirib, qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyaning chuqur, mustaqil va uzoq muddatli rivojlanishini ta‘minlaydi.

Tadqiqotchi B.N.Tlegenov muammoli o‘qitishning asosiy tushunchalarini quyidagicha asoslaydi: o‘quv muammosi, muammoli vaziyat, bashorat, muammoli o‘qitish, muammoli o‘qitish, mazmun muammoliligi, muammoli topshiriq, muammo, muammolilik (muammolilik darajasi, muammolilik tamoyillari va h.k.) va muammolashtirish, aqliy izlanish, muammoli savol, muammoli bayon [7; 14]. Bizningcha, qoraqalpoq guruhlarida ingliz tilining leksik kompetensiyasini kommunikativ-kognitiv yondashuv asosida rivojlantirishda bu tushunchalar quyidagicha amal qiladi:

- **muammoli vaziyat** va **muammoli savol** leksik birliklarning ma‘nosi, qo‘llanilishi va kontekstga mosligidagi ziddiyatlarni ochib beradi (masalan, "go off / go out / go away - qaysi biri to‘g‘ri va nega?");

- **gipoteza qurish (taxmin qilish)** va **aqliy izlanish** o‘quvchilarni yangi leksik gipotezalarni o‘zi yaratishga (hypothesis formation) va ularni sinab ko‘rishga (testing) undaydi;

- **muammolashtirish** va **muammoli topshiriq** leksik materialni tayyor holda berish o‘rniga, o‘quvchining o‘zi kashf etishiga imkoniyat yaratadi - bu esa kognitiv qayta qurish (restructuring) va uzoq muddatli xotiraga o‘tishning eng samarali mexanizmi;

- **muammolilik darajasi** qoraqalpoq o‘quvchilarining mavjud leksik bazasi va ona tili interferensiyasini hisobga olgan holda individuallashtiriladi - bu esa har bir o‘quvchining "proksimal rivojlanish zonasi"da ishlashini ta‘minlaydi.

Natijada, yuqoridagi tushunchalar tizimli tarzda qo‘llanilganda qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiya nafaqat hajman kengayadi, balki sifat jihatidan chuqurlashadi va mustaqil qo‘llanish darajasiga yetadi.

Muammoli ta‘lim texnologiyalari doirasida aralash (blended) ta‘limning ahamiyati va samaradorligi alohida ta‘kidlanadi. D.M.Maxmudova tadqiqotida “Muammoli yondashuv asosida “Amaliy dasturlar paketi” modulini o‘qitishda aralash ta‘limga asoslangan mashg‘ulotlarni loyihalash mazmuni” deb nomlangan ikkinchi paragrafda “Amaliy dasturlar paketi” modulini o‘qitishning interfaol texnologiyasi ishlab chiqilgan va amaliyotga tatbiq etilgan [8; 12]. Ushbu tajriba qoraqalpoq guruhlarida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagicha muvaffaqiyatli qo‘llanilishi mumkin:

- oflayn darslarda muammoli vaziyatlar qo‘yiladi va leksik ziddiyatlar (false friends, polysemy, collocation gaps) ochiq muhokama qilinadi;

- onlayn platformalar (Google Classroom, Quizlet Live, Padlet, Mentimeter, Kahoot) orqali o‘quvchilar muammo yechimini mustaqil izlaydi, gipoteza tuzadi va leksik birliklarni virtual kontekstda sinab ko‘radi;

- aralash model leksik materialning receptive → productive o‘tishini tezlashtiradi, chunki o‘quvchi oflayn muammoni ko‘radi, onlayn uni o‘zi tahlil qiladi va keyingi oflayn darsda jamoa bilan muhokama qilib, faol nutqda qo‘llaydi.

Natijada, muammoli yondashuv bilan aralash ta‘limning integratsiyasi qoraqalpoq tilida ta‘lim olayotgan 10-11-sinf o‘quvchilarida leksik kompetensiyaning yuqori darajadagi erkinligi, chuqurligi va amaliy qo‘llanilishini ta‘minlaydi.

Tadqiqotchi Z.A.Umarova pedagogik nizolarni bartaraf etish bo‘yicha quyidagi metodlarga asoslanish yuqori samara berishini ta‘kidlaydi:

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik nizolarni maxsus o‘rganish metodi;

2. Mazkur pedagogik nizolarning ko‘rinishlari, shakllari va turlarini aniqlash metodi;

3. Pedagogik nizolarni bartaraf etish uchun o‘quvchilar va ota-onalar bilan tushuntirish ishlarini olib borish metodi;

4. Pedagogik nizolarni bartaraf etish ko‘lamini baholash metodi [9; 43].

Ushbu metodlarni 10-11-sinf qoraqalpoq guruhlarida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishga moslashtirganda quyidagi natijalarga erishiladi:

- leksik blokirovka, lisoniy shaxs ziddiyati va ona tilining kuchli interferensiyasi kabi “psixolingvistik konfliktlar” aniqlanadi va maxsus o‘rganiladi;

- konfliktning shakllari (masalan, "false friends" sababli yuzaga keladigan ma'no buzilishi, "qoraqalpoqcha to'g'ridan-to'g'ri → inglizcha indirectness" qarama-qarshiligi) tasniflanadi;

- o'quvchilar va ota-onalar bilan tushuntirish ishlari o'tkazilib, leksik xatolar "jazolovchi xato" emas, balki tabiiy kognitiv rivojlanish bosqichi sifatida qabul qilinadi;

- konfliktning bartaraf etilganlik darajasi (passiv leksika → aktiv leksika o'tishi, spontan gapirishda leksik aniqlik) baholanadi.

Natijada, pedagogik konfliktlarni bartaraf etish texnologiyasi qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyaning rivojlanishidagi eng muhim emotsional-psixologik to'siqlarni oson va samarali yo'l bilan bartaraf etadi.

Muammoli vaziyatni o'quv jarayonida to'g'ri va samarali qo'llash uchun o'qituvchi ularning tipologiyasini yaxshi bilishi shart. Muammoli vaziyatlarning 20 dan ortiq tasnifi mavjud bo'lsa-da, pedagogik amaliyotda eng ko'p e'tirof etilgani M.I.Maxmutov tasnifidir. U muammoli vaziyatlarni yaratishning quyidagi yo'llarini va ularga mos turlarini ko'rsatadi:

1. O'quvchilarni hayotiy voqeliklar, nazariy tushuntirishni talab qiladigan faktlar bilan tanishtirish orqali;

2. O'quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etishda;

3. O'quvchilarni umumiy hodisalar haqidagi avvalgi oddiy (hayotiy) tasavvurlari bilan ziddiyatga olib keladigan hayotiy hodisalarni tahlil qilishga undashda;

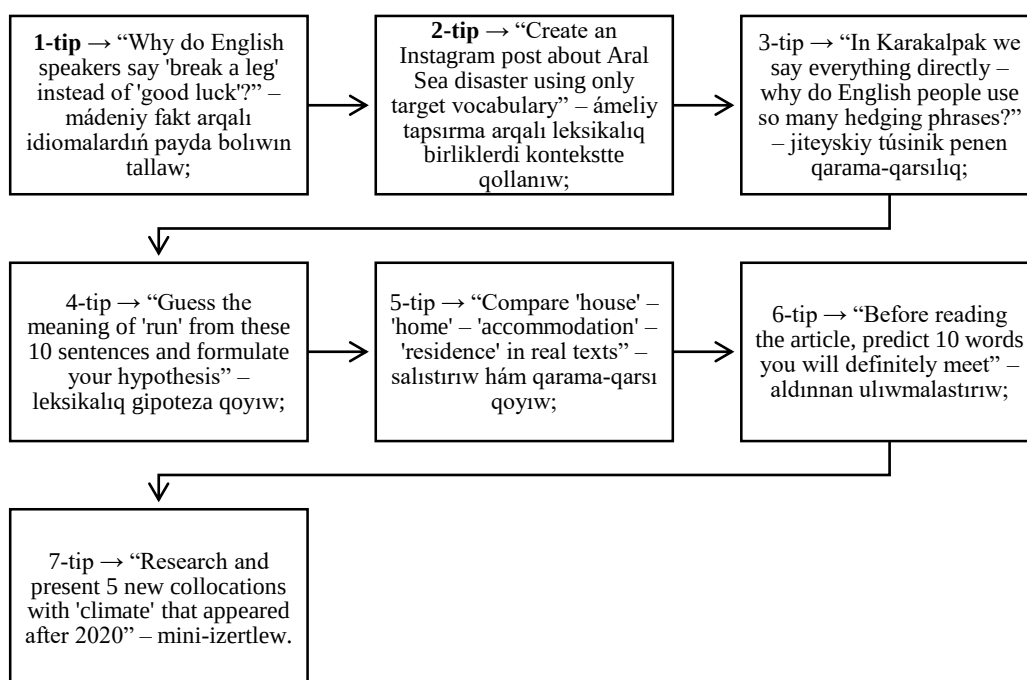
4. Gipoteza qo'yishda;

5. O'quvchilarni taqqoslash, solishtirish va qarama-qarshi qo'yishga undashda;

6. Yangi faktlarni oldindan umumlashtirishga undashda;

6. Tadqiqot xarakteridagi topshiriqlarda.

Qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyani rivojlantirish uchun amaliy moslashtirish misollarini biz quyidagicha ko'rsatamiz. (1-rasm)

1-rasm. Qoraqalpoq sinflarida leksik kompetensiyani rivojlantirish uchun amaliy moslashtirish misollari

Tasnifiga asoslangan ushbu yondashuv qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan o‘quvchilarda leksik kompetensiyaning chuqur kognitiv o‘zlashtirilishini, ona tili interferensiyasini yengishni va leksik birliklarni mustaqil kashf etish ko‘nikmasini shakllantirishning eng ilmiy asoslangan yo‘li hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida amaliyotda o‘z samarasini ko‘rsatgan va eng yuqori baholanganlaridan yana biri - rivojlantiruvchi o‘qitish texnologiyalari hisoblanadi. Bu texnologiyalar o‘quvchilardagi intellektual salohiyatni maksimal ochishga qaratilgan bo‘lib, ularning asosiy psixologik tamoyillari quyidagilardan iborat [10; 80]:

- o‘qitishning muammoliligi;
- tafakkurning turli shakllarini (amaliy, ko‘rgazmali-obrazli, abstrakt-nazariy) optimal rivojlantirish;

- individuallashtirish va differentsiatsiyalash;
- algoritmik va evristik aqliy faoliyat usullarini maxsus shakllantirish;
- mnemik (xotira) faoliyatini maxsus tashkil etish.

Qoraqalpoq tilida ta’lim olayotgan 10-11-sinf o‘quvchilarining ingliz tili leksik kompetensiyasini kommunikativ-kognitiv yondashuv asosida rivojlantirishda bu tamoyillar quyidagicha o‘ziga xos natija beradi:

- **muammoli** - leksik birliklarning ma’nosi va qo‘llanishidagi ziddiyatlarni ochib berib, o‘quvchilarni evristik izlanishga undaydi;

- **tafakkur turlarining rivojlanishi** - vizual (semantic maps), amaliy (real-life tasks) va abstrakt (collocation rules, word-formation patterns) leksik faoliyatni bir vaqtning o‘zida faollashtiradi;

- **individuallashtirish** - qoraqalpoq o‘quvchilarining uch tilli muhitdagi o‘ziga xos kognitiv usuli va interferensiya darajasini hisobga oladi;

- **evristik usullar** - o‘quvchilarni yangi leksik gipotezani o‘zi qo‘yishga va sinab ko‘rishga o‘rgatadi;

- **mnemik faoliyatni maxsus tashkil etish** - leksik birliklarni uzoq muddatli xotiraga o‘tkazishning eng ilmiy asoslangan usullarini (storytelling, visualization, lexical chunks + context) qo‘llaydi.

Shunday qilib, V.T.Kudryavsev asoslab bergan rivojlantiruvchi o‘qitish tamoyillari qoraqalpoq guruhlarida leksik kompetensiyaning nafaqat hajmli, balki intellektual va kognitiv jihatdan yuqori darajada rivojlanishini ta’minlaydi.

XULOSA. Olingan natijalar kommunikativ-kognitiv yondashuvning nazariy qarashlari bilan mos keladi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda o‘quvchi bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki mazmun yaratuvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, qoraqalpoq sinflarida o‘yin texnologiyalari va muammoli vaziyatlarga asoslangan metodlar leksikal kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Ushbu yondashuv

o‘quvchilarning kognitiv ehtiyojlariga mos kelib, gumanistik ta’lim tamoyillarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Langacker R.W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. – Oxford: OUP, 2008. – P. 27–39.
2. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы // Иностранные языки в школе. – 2005. – № 2. – С. 11–15.
3. Шмаков С.А. Игры учащихся – феномен культуры. – М., 1994. – 240.
4. Ботирова З.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш технологияси. Пед.фан.фалс.докт.(PhD) дисс...автореф. – Наманган, 2022. - 54 б.
5. Зарукина Е.В. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению: учеб.-метод. пособие / Е.В. Зарукина, Н.А. Логинова, М.М. Новик. СПб.: СПбГИЭУ, 2010. – 59 с.
6. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995. – 412 с.
7. Тлегенов Б.Н. Ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш сифатини оширишда муаммоли ўқитиш методикасини такомиллаштириш (5-синф информатика фани мисолида). Пед.фан.фалс.докт.(PhD) дисс.автореф. – Нукус, 2022. 14- б.
8. Махмудова Д.М. Муаммоли таълим технологиялари асосида талабаларнинг креатив фаолиятини ривожлантириш методикаси. Пед.фан.докт.(DSc) дисс.автореф. – Чирчиқ, 2022. 12-б.
9. Умарова З.А. Бошланғич синф ўқувчиларида педагогик конфликтларни бартараф этиш технологияси. Пед.фан.фалс.докт.(PhD) дисс.автореф. – Чирчиқ, 2022. 43 б.
10. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность перспективы. – М.: Знание, 1991. – 80 с.